

پژوهشی در مرمت شاهکارهای معماری ایران

تألیف

دکتر رضا زاده

فهرست مطالب

۱	فصل اول- اردبیل
۱-۱	۱-۱- وجه تسمیه
۲	۲-۱- تاریخ شهر اردبیل
۳	۱-۲-۱- خاستگاه اولیه شهر اردبیل
۴	۲-۲-۱- شهر در اوایل دوره اسلامی
۵	۳-۲-۱- شهر از حمله مغول تا دوران صفوی
۶	۴-۲-۱- شهر در دوران صفوی
۷	۵-۲-۱- شهر در دوران قاجار
۱۰	۶-۲-۱- شهر در دوران معاصر
۱۱	۳-۱- جغرافیای شهر اردبیل
۱۱	۱-۳-۱- جغرافیای طبیعی اثر
۱۲	۲-۳-۱- تقسیمات اقلیمی شهر اردبیل
۱۲	۱-۲-۳-۱- دما
۱۲	۲-۲-۳-۱- رطوبت هوا
۱۲	۳-۲-۳-۱- بارندگی
۱۳	۴-۲-۳-۱- تابش آفتاب
۱۳	۵-۲-۳-۱- باد
۱۳	۱-۵-۲-۳-۱- نسیم
۱۳	۲-۵-۲-۳-۱- باد خزری یا مه
۱۳	۳-۵-۲-۳-۱- باد گرمیج
۱۳	۴-۵-۲-۳-۱- باد نسیم مغان
۱۳	۵-۵-۲-۳-۱- باد دورجا یا سیاه
۱۴	۴-۱- اتفاقات مهم تاریخی و طبیعی شهر اردبیل
۱۵	پی‌نوشت‌ها
۱۶	کتاب‌شناسی
۱۷	مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۱۸	۵-۱- معرفی اثر
۱۹	۱-۵-۱- معرفی فضاها

۱۹	..... ۱-۱-۵-۱- حرم‌خانه
۱۹	..... ۲-۱-۵-۱- گنبد برجی شیخ صفی‌الدین (گنبد الله‌الله)
۱۹	..... ۳-۱-۵-۱- چینی‌خانه
۲۱	..... ۴-۱-۵-۱- چله‌خانه جدید
۲۱	..... ۵-۱-۵-۱- رواق دارالحفاظ (قنديل خانه)
۲۱	..... ۶-۱-۵-۱- صفه یا قربانگاه
۲۱	..... ۷-۱-۵-۱- قبر برجی شاه‌اسماعیل
۲۳	..... ۸-۱-۵-۱- دارالحديث
۲۳	..... ۹-۱-۵-۱- گنبد جنت‌سرا و رواق آن
۲۳	..... ۱۰-۱-۵-۱- سردر اصلی ورود به عرصه (حیاط دوم)
۲۴	..... ۱۱-۱-۵-۱- سردر شاه‌عباسی
۲۴	..... ۱۲-۱-۵-۱- حیاط داخلی (ساحت)
۲۴	..... ۱۳-۱-۵-۱- سردر عالی قاپو (دروازه)
۲۵	..... ۱۴-۱-۵-۱- حیاط بیرونی و باغچه (عرصه)
۲۵	..... ۱۵-۱-۵-۱- شهیدگاه
۳۹	..... ۶-۱- تاریخ اثر
۳۹	..... ۱-۶-۱- کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا
۳۹	..... ۲-۶-۱- صاحب‌مزار
۳۹	..... ۳-۶-۱- بانیان و سازندگان بنا
۴۳	..... ۷-۱- ویژگی‌های خاص اثر
۴۸	..... ۸-۱- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی
۵۰	..... ۹-۱- مرمت‌های انجام‌شده
۵۰	..... ۱-۹-۱- حرم‌خانه
۵۱	..... ۲-۹-۱- گنبد الله‌الله
۵۲	..... ۳-۹-۱- چینی‌خانه
۵۳	..... ۴-۹-۱- دارالحفاظ (قنديل خانه)
۵۴	..... ۵-۹-۱- گنبد جنت‌سرا
۵۶	..... ۶-۹-۱- سردر اصلی مزار
۵۷	..... ۷-۹-۱- حیاط ساحت
۵۸	..... ۸-۹-۱- سردر عالی قاپو
۶۰	..... پی‌نوشت‌ها
۶۰	..... کتاب‌شناسی

۶۳	..... فصل دوم - اصفهان
۶۴	..... ۱-۲- وجه تسمیه اصفهان
۶۴	..... ۲-۲- تاریخ شهر اصفهان
۶۴	..... ۱-۲-۲- خاستگاه اولیه شهر اصفهان
۶۴	..... ۲-۲-۲- شهر در دوران هخامنشیان
۶۴	..... ۳-۲-۲- شهر در دوران اشکانیان و ساسانیان
۶۵	..... ۴-۲-۲- شهر در دوران دیلمه و آل بویه
۶۵	..... ۵-۲-۲- شهر در دوران غزنویان
۶۵	..... ۶-۲-۲- شهر در دوران سلجوقیان
۶۶	..... ۷-۲-۲- شهر در دوران صفویه
۶۸	..... ۸-۲-۲- شهر در دوران قاجاریه
۷۰	..... ۹-۲-۲- شهر در دوران پهلوی
۷۱	..... ۳-۲- جغرافیای شهر اصفهان
۷۱	..... ۱-۳-۲- جغرافیای طبیعی اثر
۷۲	..... ۱-۱-۳-۲- دما
۷۲	..... ۲-۱-۳-۲- تعداد روزهای یخبندان
۷۲	..... ۳-۱-۳-۲- بارندگی
۷۲	..... ۴-۱-۳-۲- باد
۷۳	..... ۴-۲- اتفاقات مهم تاریخی و طبیعی شهر اصفهان
۷۴	..... کتاب‌شناسی
۷۵	..... توحیدخانه
۷۶	..... ۵-۲- معرفی اثر
۷۹	..... ۱-۵-۲- وجه تسمیه
۸۳	..... ۶-۲- تاریخ اثر
۸۳	..... ۱-۶-۲- دوره صفوی
۸۴	..... ۲-۶-۲- دوره قاجار
۸۵	..... ۳-۶-۲- دوره پهلوی
۸۵	..... ۴-۶-۲- دوره معاصر
۸۶	..... ۷-۲- ویژگی‌های خاص اثر
۸۶	..... ۱-۷-۲- نقاشی‌های سقف ایوان جنوبی
۸۶	..... ۲-۷-۲- تزئینات گنبد توحیدخانه

۸۷	۸-۲- جدول سلسله مراتب ساختمانی.....
۸۹	۹-۲- مرمت های انجام شده.....
۸۹	۱-۹-۲- پاکسازی های سبک.....
۸۹	۲-۹-۲- مرحله اول (اوایل قاجاریه).....
۸۹	۳-۹-۲- مرحله دوم (اواخر قاجاریه).....
۹۰	۴-۹-۲- مرحله سوم (اوایل پهلوی).....
۹۰	۵-۹-۲- مرحله چهارم (دوره جدید).....
۹۱	۶-۹-۲- مرمت های حفاظتی.....
۹۱	۷-۹-۲- عملیات حفاظتی داخل گنبد.....
۹۲	۸-۹-۲- مرمت های تکمیلی.....
۹۸	پی نوشت ها.....
۹۸	کتاب شناسی.....
۹۹	سی و سه پل (الله وردی خان).....
۱۰۰	۱۰-۲- معرفی اثر.....
۱۰۳	۱-۱۰-۲- وجه تسمیه.....
۱۰۶	۱۱-۲- تاریخ اثر.....
۱۰۹	۱۲-۲- ویژگی های خاص اثر.....
۱۰۹	۱-۱۲-۲- معابر مختلف با کاربری های خاص.....
۱۱۰	۲-۱۲-۲- برج.....
۱۱۰	۳-۱۲-۲- ایوان میانی (بیگلریگی).....
۱۱۱	۱۳-۲- سلسله مراتب ساخت.....
۱۱۲	۱۴-۲- جدول سلسله مراتب ساختمانی.....
۱۱۳	۱۵-۲- مرمت های انجام شده.....
۱۱۳	۱-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۵۰.....
۱۱۳	۲-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۵۱.....
۱۱۴	۳-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۵۵.....
۱۱۴	۴-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۵۹.....
۱۱۴	۵-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۶۱.....
۱۱۴	۶-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۶۴.....
۱۱۴	۷-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۷۶.....
۱۱۴	۸-۱۵-۲- مرمت های سال ۱۳۸۰.....
۱۱۵	۹-۱۵-۲- مرمت سال ۱۳۸۴.....

۱۱۸	..... کتاب‌شناسی
۱۱۹	..... عمارت چهلستون
۱۲۰	..... ۱۶-۲- معرفی اثر
۱۲۴	..... ۱۶-۲-۱- وجه تسمیه
۱۲۵	..... ۱۶-۲-۲- معرفی فضاها
۱۳۱	..... ۱۷-۲- تاریخ اثر
۱۳۱	..... ۱۷-۲-۱- بانیان و سازندگان بنا
۱۳۱	..... ۱۷-۲-۲- کتیبه‌های تاریخی بنا
۱۳۲	..... ۱۷-۲-۳- الحاقات و تعمیرات دوره شاه‌سلطان حسین در کاخ چهلستون
۱۳۲	..... ۱۸-۲- ویژگی‌های خاص اثر هنری
۱۳۲	..... ۱۸-۲-۱- نقاشی‌های دیواری
۱۳۴	..... ۱۸-۲-۲- تزئینات بنا
۱۳۵	..... ۱۹-۲- سلسله‌مراتب ساختمانی
۱۳۶	..... ۲۰-۲- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی
۱۳۸	..... ۲۱-۲- مرمت‌های انجام‌شده
۱۴۰	..... ۲۱-۲-۱- مرمت و استحکام‌بخشی ستون‌های ایوان (۱۸ ستون توسط هیأت ایزمئو)
۱۴۳	..... ۲۱-۲-۲- مرمت صورت‌گرفته در سال ۱۳۷۹
۱۴۳	..... ۲۱-۲-۳- مرمت صورت‌گرفته در سال ۱۳۸۳
۱۴۴	..... ۲۱-۲-۴- مرمت صورت‌گرفته در سال ۱۳۸۴
۱۴۴	..... ۲۱-۲-۴-۱- مرمت نقوش تزئینی دهانه ضلع شرقی سالن جنوبی
۱۴۴	..... ۲۱-۲-۴-۲- مرمت تابلوهای تصویری ایوان شمالی
۱۴۵	..... ۲۱-۲-۵- مرمت نقاشی‌های اتاق چهارشنبه‌سوری
۱۴۶	..... کتاب‌شناسی
۱۴۷	..... عمارت عالی‌قاپو
۱۴۸	..... ۲۲-۲- معرفی اثر
۱۴۸	..... ۲۲-۲-۱- وجه تسمیه
۱۵۶	..... ۲۳-۲- تاریخ اثر
۱۵۷	..... ۲۴-۲- ویژگی‌های خاص اثر
۱۵۷	..... ۲۴-۲-۱- سیستم تأمین آب
۱۵۸	..... ۲۴-۲-۲- مقرنس‌کاری
۱۵۹	..... ۲۵-۲- سلسله‌مراتب ساختمانی
۱۵۹	..... ۲۵-۲-۱- مرحله اول، ورودی

۱۶۰	..... ۲-۲۵-۲- مرحله دوم، گسترش عمودی
۱۶۱	..... ۳-۲۵-۲- مرحله سوم، طبقه آخر
۱۶۲	..... ۴-۲۵-۲- مرحله چهارم، پیش آمدگی به طرف شرق
۱۶۴	..... ۵-۲۵-۲- مرحله پنجم (مرحله نهایی)، پوشش تالار و راه پله جنوبی
۱۶۶	..... ۲۶-۲- جدول سلسله مراتب ساختمانی
۱۶۷	..... ۲۷-۲- مرمت های انجام شده
۱۷۴	..... پی نوشت ها
۱۷۴	..... کتاب شناسی
۱۷۵	..... عمارت هشت بهشت
۱۷۶	..... ۲۸-۲- معرفی اثر
۱۷۸	..... ۱-۲۸-۲- معرفی فضاها
۱۸۸	..... ۲۹-۲- تاریخ اثر
۱۸۸	..... ۱-۲۹-۲- بانیان و سازندگان بنا
۱۸۹	..... ۳۰-۲- ویژگی های خاص اثر
۱۸۹	..... ۱-۳۰-۲- هندسه بنا
۱۹۰	..... ۲-۳۰-۲- تزئینات
۱۹۲	..... ۳-۳۰-۲- نظام آبرسانی
۱۹۳	..... ۳۱-۲- سلسله مراتب ساختمانی
۱۹۳	..... ۱-۳۱-۲- جدول مرمت های انجام شده
۱۹۷	..... پی نوشت ها
۱۹۷	..... کتاب شناسی
۱۹۹	..... مسجد امام
۲۰۰	..... ۳۲-۲- معرفی اثر
۲۰۵	..... ۱-۳۲-۲- معرفی فضاها
۲۰۵	..... ۱-۱-۳۲-۲- ورودی مسجد
۲۰۷	..... ۲-۱-۳۲-۲- ایوان شمالی و دالان های ورودی
۲۰۸	..... ۳-۱-۳۲-۲- گنبدخانه و شبستان های جنوبی
۲۱۳	..... ۴-۱-۳۲-۲- ایوان جنوبی و مناره ها
۲۱۴	..... ۵-۱-۳۲-۲- ایوان غربی و شرقی
۲۱۵	..... ۶-۱-۳۲-۲- مدارس ناصریه و سلیمانیه
۲۲۱	..... ۳۳-۲- تاریخ اثر
۲۲۱	..... ۱-۳۳-۲- بانیان و سازندگان بنا

۲۲۴	۳۴-۲- ویژگی‌های خاص اثر .....
۲۲۶	۳۴-۲-۱- کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا .....
۲۲۶	۳۴-۲-۱-۱- کتیبه‌های سردر .....
۲۲۷	۳۴-۲-۲-۱- کتیبه ایوان شمالی .....
۲۲۷	۳۴-۲-۳-۱- کتیبه ایوان جنوبی و اطراف محوطه زیر گنبد .....
۲۲۷	۳۴-۲-۴-۱- کتیبه سنگاب .....
۲۲۸	۳۵-۲- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی .....
۲۳۰	۳۶-۲- مرمت‌های انجام‌شده .....
۲۳۴	کتاب‌شناسی .....
۲۳۵	مسجد شیخ لطف‌الله .....
۲۳۶	۳۷-۲- معرفی اثر .....
۲۳۸	۳۷-۲-۱- وجه تسمیه .....
۲۳۹	۳۷-۲-۲- معرفی فضاها .....
۲۳۹	۳۷-۲-۱-۲- جلوخان .....
۲۴۰	۳۷-۲-۲-۲- دالان .....
۲۴۱	۳۷-۲-۳-۲- شبستان و گنبد .....
۲۴۴	۳۷-۲-۴-۲- شبستان زیرزمینی .....
۲۴۸	۳۸-۲- تاریخ اثر .....
۲۴۸	۳۸-۲-۱- بانیان و سازندگان بنا .....
۲۴۸	۳۸-۲-۲- کتیبه‌های تاریخی بنا .....
۲۴۸	۳۸-۲-۱-۲- کتیبه و خطوط نمای خارجی گنبد .....
۲۴۸	۳۸-۲-۲-۲- کتیبه‌های فوقانی داخل گنبد .....
۲۴۸	۳۸-۲-۳-۲- کتیبه‌های خط ثلث در چهار گوشه داخل مسجد .....
۲۴۹	۳۸-۲-۴-۲- کتیبه‌های دو ضلع شرقی و غربی داخل مسجد .....
۲۵۰	۳۹-۲- تغییرات بنا از دوره قاجار تاکنون .....
۲۵۱	۴۰-۲- ویژگی‌های خاص اثر .....
۲۵۱	۴۰-۲-۱- گنبد .....
۲۵۳	۴۰-۲-۲- نقش نور در معماری بنا .....
۲۵۵	۴۰-۲-۳- ارتباط هندسی جلوخان با شبستان .....
۲۵۶	۴۱-۲- جدول مرمت‌های انجام‌شده .....
۲۶۰	کتاب‌شناسی .....
۲۶۱	منارجنبان .....

۲۶۲	۴۲-۲- معرفی اثر.....
۲۶۴	۴۲-۲-۱- وجه تسمیه.....
۲۶۴	۴۲-۲-۲- معرفی فضاها.....
۲۶۴	۴۲-۲-۱- ایوان.....
۲۶۵	۴۲-۲-۲- مناره‌ها.....
۲۶۸	۴۳-۲- تاریخ اثر.....
۲۶۸	۴۳-۲-۱- بانیان و سازندگان بنا.....
۲۶۹	۴۳-۲-۲- کتیبه‌های تاریخی بنا.....
۲۷۰	۴۴-۲- ویژگی‌های خاص اثر.....
۲۷۱	۴۵-۲- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی.....
۲۷۳	۴۶-۲- مرمت‌های انجام‌شده.....
۲۷۵	پی‌نوشت‌ها.....
۲۷۵	کتاب‌شناسی.....
۲۷۷	فصل سوم - ارومیه .....
۲۷۸	۳-۱- وجه تسمیه ارومیه.....
۲۷۸	۳-۲- تاریخ شهر ارومیه.....
۲۷۸	۳-۲-۱- خاستگاه اولیه شهر ارومیه.....
۲۷۸	۳-۲-۲- شهر قبل از اسلام.....
۲۷۹	۳-۲-۳- شهر از ورود اسلام تا شروع صفوی.....
۲۷۹	۳-۲-۴- شهر در دوران صفویه.....
۲۷۹	۳-۲-۵- شهر بعد از صفویه تا پایان قاجار.....
۲۸۲	۳-۳- جغرافیای شهر ارومیه.....
۲۸۵	۳-۳- جغرافیای طبیعی اثر.....
۲۸۵	۳-۳-۱- دما.....
۲۸۵	۳-۳-۲- تعداد روزهای یخبندان.....
۲۸۵	۳-۳-۳- بارندگی.....
۲۸۵	۳-۳-۴- باد.....
۲۸۶	۳-۴- اتفاق‌های مهم تاریخی شهر ارومیه.....
۲۸۷	کتاب‌شناسی.....
۲۸۹	مسجد جامع ارومیه .....
۲۹۰	۳-۵- معرفی اثر.....

۲۹۱	..... ۱-۵-۳- معرفی فضاها
۲۹۱	..... ۱-۱-۵-۳- گنبدخانه
۲۹۲	..... ۲-۱-۵-۳- چهلستون (شبستان ستون‌دار)
۲۹۳	..... ۳-۱-۵-۳- حجره‌های اطراف صحن
۲۹۹	..... ۶-۳- تاریخ اثر
۲۹۹	..... ۱-۶-۳- کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا
۲۹۹	..... ۲-۶-۳- بانیان بخش‌های مختلف مسجد
۲۹۹	..... ۳-۶-۳- نقش حاکمان شهر ارومیه در تأسیس مدرسه مسجد جامع
۲۹۹	..... ۴-۶-۳- نظریات گوناگون پیرامون تاریخچه مسجد
۳۰۲	..... ۷-۳- ویژگی‌های خاص اثر
۳۰۲	..... ۱-۷-۳- محراب مسجد
۳۰۳	..... ۲-۷-۳- سردر اصلی شبستان ستون‌دار
۳۰۴	..... ۸-۳- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی
۳۰۶	..... ۹-۳- مرمت‌های انجام‌شده
۳۱۰	..... کتاب‌شناسی

فصل چهارم - تهران ۳۱۱

۳۱۲	..... ۱-۴- وجه تسمیه تهران
۳۱۲	..... ۲-۴- تاریخ شهر تهران
۳۱۲	..... ۱-۲-۴- خاستگاه اولیه شهر تهران
۳۱۲	..... ۲-۲-۴- توسعه شهر در اوایل دوره اسلامی
۳۱۳	..... ۳-۲-۴- شهر قبل از دوران صفویه
۳۱۳	..... ۴-۲-۴- شهر در دوران صفویه
۳۱۳	..... ۵-۲-۴- شهر در دوران قاجار
۳۱۹	..... ۳-۴- جغرافیای شهر تهران
۳۲۰	..... ۴-۴- جغرافیای طبیعی اثر
۳۲۱	..... ۱-۴-۴- دما
۳۲۱	..... ۲-۴-۴- تعداد روزهای یخبندان
۳۲۱	..... ۳-۴-۴- بارندگی
۳۲۱	..... ۴-۴-۴- درجه حرارت
۳۲۲	..... ۵-۴-۴- باد
۳۲۲	..... ۶-۴-۴- زمین‌شناسی شهر

۳۲۲	..... وضعیت خاک	۴-۴-۷
۳۲۴	..... اتفاقات مهم تاریخی و طبیعی شهر تهران	۴-۵
۳۲۵	..... کتاب‌شناسی	
۳۲۷	..... کاخ گلستان	
۳۲۸	..... معرفی اثر	۴-۶-۶
۳۳۰	..... معرفی فضاها	۴-۶-۱-۱
۳۳۰	..... خلوت کریم‌خانی	۴-۶-۱-۱
۳۳۱	..... ایوان تخت مرمر	۴-۶-۱-۲
۳۳۳	..... شمس‌العماره	۴-۶-۱-۳
۳۳۴	..... عمارت بادگیر	۴-۶-۱-۴
۳۳۹	..... تاریخ اثر	۴-۷
۳۴۴	..... ویژگی‌های خاص اثر	۴-۸
۳۴۴	..... ساختمان کاخ	۴-۸-۱
۳۴۵	..... ارتفاع	۴-۸-۲
۳۴۵	..... مصالح	۴-۸-۲-۱
۳۴۵	..... کاشی‌کاری معرق	۴-۸-۲-۲
۳۴۶	..... جدول سلسله‌مراتب ساختمانی	۴-۹
۳۴۷	..... مرمت‌های انجام‌شده	۴-۱۰
۳۴۷	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در محوطه کاخ	۴-۱۰-۱
۳۴۷	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در خلوت کریم‌خانی	۳-۱۰-۲
۳۴۸	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در ایوان تخت مرمر	۴-۱۰-۳
۳۴۸	..... گوشواره غربی	۴-۱۰-۳-۱
۳۴۸	..... راهرو غربی	۴-۱۰-۳-۲
۳۴۹	..... ایوان اصلی عمارت تخت مرمر	۴-۱۰-۴
۳۴۹	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در چادرخانه	۴-۱۰-۵
۳۵۰	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در تالار الماس	۴-۱۰-۶
۳۵۰	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در عکس‌خانه و عمارت بادگیر	۴-۱۰-۷
۳۵۲	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در عمارت برلیان	۴-۱۰-۸
۳۵۲	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در تالار عاج	۴-۱۰-۹
۳۵۳	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در تالار آینه	۴-۱۰-۱۰
۳۵۳	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در تالار سلام	۴-۱۰-۱۱
۳۵۳	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در کاخ ایض	۴-۱۰-۱۲

۳۵۴	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در عمارت خوابگاه. ۱۳-۱۰-۴
۳۵۵	..... مرمت‌های صورت‌گرفته در عمارت شمس‌العماره. ۱۴-۱۰-۴
۳۵۶	..... کتاب‌شناسی
۳۵۷	..... مسجد مدرسه سپهسالار (شهید مطهری)
۳۵۸	..... ۱۱-۴- معرفی اثر
۳۵۹	..... ۱-۱۱-۴- معرفی فضاها
۳۵۹	..... ۱-۱-۱۱-۴- ورودی‌های مدرسه سپهسالار
۳۶۰	..... ۲-۱-۱۱-۴- میانسرا
۳۶۰	..... ۳-۱-۱۱-۴- گنبدخانه و شبستان تابستانی
۳۶۱	..... ۴-۱-۱۱-۴- شبستان زمستانی
۳۶۲	..... ۵-۱-۱۱-۴- حجره طلاب
۳۶۲	..... ۶-۱-۱۱-۴- مهتابی
۳۶۲	..... ۷-۱-۱۱-۴- طاق‌نما
۳۶۳	..... ۸-۱-۱۱-۴- مناره
۳۶۳	..... ۹-۱-۱۱-۴- برج ساعت
۳۶۳	..... ۱۰-۱-۱۱-۴- کتابخانه
۳۶۷	..... ۱۲-۴- تاریخ اثر
۳۶۷	..... ۱-۱۲-۴- معماری دوره قاجار
۳۶۷	..... ۲-۱۲-۴- ساخت مسجد - مدرسه سپهسالار و بانی آن
۳۶۸	..... ۳-۱۲-۴- معمار مسجد - مدرسه سپهسالار
۳۶۸	..... ۱-۳-۱۲-۴- وقایع مهم مسجد - مدرسه سپهسالار
۳۷۰	..... ۲-۳-۱۲-۴- نایب‌التولیه‌های مسجد - مدرسه سپهسالار
۳۷۰	..... ۱۳-۴- ویژگی‌های خاص اثر
۳۷۰	..... ۱-۱۳-۴- تزئینات مسجد - مدرسه سپهسالار
۳۷۰	..... ۲-۱۳-۴- کاشی‌کاری
۳۷۰	..... ۳-۱۳-۴- آجرکاری
۳۷۱	..... ۴-۱۳-۴- حجاری
۳۷۴	..... ۵-۱۳-۴- گنبد مسجد - مدرسه سپهسالار
۳۷۴	..... ۶-۱۳-۴- کتیبه‌ها
۳۷۶	..... ۷-۱۳-۴- کاسه‌سازی
۳۷۷	..... ۱۴-۴- جدول سلسله‌مراتب ساختمانی
۳۷۹	..... ۱۵-۴- مرمت‌های انجام‌شده

۳۸۶	..... کتاب‌شناسی
۳۸۷	..... فصل پنجم - سلطانیه
۳۸۸	..... ۱-۵- وجه تسمیه سلطانیه
۳۸۸	..... ۲-۵- تاریخ شهر سلطانیه
۳۸۸	..... ۱-۲-۵- خاستگاه اولیه شهر سلطانیه
۳۹۰	..... ۲-۲-۵- شهر در دوران ایلخانان
۳۹۱	..... ۳-۲-۵- شهر در دوران تیموری
۳۹۲	..... ۴-۲-۵- شهر در دوران صفویه
۳۹۲	..... ۵-۲-۵- شهر در دوران قاجاریه
۳۹۳	..... ۶-۲-۵- شهر در دوران معاصر
۳۹۳	..... ۳-۵- جغرافیای شهر سلطانیه
۳۹۳	..... ۱-۳-۵- جغرافیای طبیعی اثر
۳۹۳	..... ۱-۱-۳-۵- دما
۳۹۳	..... ۲-۱-۳-۵- تعداد روزهای یخبندان
۳۹۳	..... ۳-۱-۳-۵- بارندگی
۳۹۴	..... ۴-۱-۳-۵- باد
۳۹۵	..... ۵-۱-۳-۵- زمین‌شناسی شهر
۳۹۷	..... ۴-۵- اتفاقات مهم تاریخی و طبیعی شهر سلطانیه
۳۹۸	..... پی‌نوشت‌ها
۳۹۸	..... کتاب‌شناسی
۳۹۹	..... گنبد سلطانیه
۴۰۰	..... ۵-۵- معرفی اثر
۴۰۱	..... ۱-۵-۵- وجه تسمیه
۴۰۲	..... ۲-۵-۵- معرفی فضاها
۴۰۲	..... ۱-۲-۵-۵- گنبدخانه
۴۰۵	..... ۲-۲-۵-۵- تربت‌خانه
۴۰۶	..... ۳-۲-۵-۵- مناره
۴۰۶	..... ۴-۲-۵-۵- سردابه
۴۱۵	..... ۶-۵- تاریخ اثر
۴۱۵	..... ۱-۶-۵- کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا
۴۱۵	..... ۲-۶-۵- بانیان و سازندگان بنا

۴۱۷	۷-۵- ویژگی‌های خاص اثر.....
۴۱۷	۱-۷-۵- پی بنا.....
۴۱۷	۲-۷-۵- گنبد بنا.....
۴۱۸	۳-۷-۵- فرم پلان.....
۴۱۸	۴-۷-۵- تزئینات، کتیبه‌ها و مقرنس‌ها.....
۴۲۲	۵-۷-۵- اهمیت تشخیص زمان در گنبد سلطانیه و نحوه خواندن ساعت.....
۴۲۳	۶-۷-۵- اسکلت و مسائل ایستایی بنا.....
۴۲۳	۱-۶-۷-۵- نیروهای عمودی.....
۴۲۴	۲-۶-۷-۵- مقاوم بودن در برابر نیروی کششی.....
۴۲۴	۳-۶-۷-۵- مقاومت مصالح.....
۴۲۴	۸-۵- سلسله‌مراتب ساختمانی.....
۴۲۵	۹-۵- جدول مرمت‌های انجام‌شده.....
۴۲۶	۱۰-۵- مرمت‌های انجام‌شده.....
۴۲۸	کتابشناسی.....
۴۳۱	منابع و مأخذ.....
۴۳۲	منابع فارسی.....
۴۴۰	منابع لاتین.....

قدردانی

از دستیاران و پژوهشگران علمی خانم‌ها مهندسین «سمیرا ابراهیم‌زاده، نرگس حمزه و رومینا رضازاده اردبیلی» که با دقت معمارانه و با حوصله و پشتکار و نظم شایسته توانستند در مدت سه سال این مجموعه را با همتی والا سرانجام بخشند و موجبات دسترسی دانشجویان و علاقه‌مندان به پژوهش شاهکارهای معماری مرمت‌شده ایران را فراهم آوردند، تشکر و سپاسگزاری می‌کنم. همچنین استاد وارسته و ارجمند دوست گرامی جناب آقای دکتر صداقت جباری که در نوشتار متن پشت و روی جلد کتاب با خط زیبای خود اینجانب را یاری و به زیبایی معرفی کتاب کمک کرد قدردانی می‌کنم.

از خانم مهندس رومینا رضازاده اردبیلی؛

که با دقت و ظرافت در طراحی جلد کتاب، اینجانب را یاری کرد، تقدیر می‌کنم.

از جناب آقای دکتر سعید ایزدی همکار گرامی که با اهدای کتاب «از آسمان ایران» و اجازه استفاده از تصاویر فوق‌العاده «آقای جاسم غضبانپور» عکاس کتاب مذکور، به معرفی شهرها و آثار معماری به این کتاب زیبایی بخشیدند، کمال تشکر را دارم. فرصت را مغتنم می‌دانم از عزیزانی که در به نظم آوردن مطالب در چارچوب آیین‌نامه طراحی شده برای خلاصه‌سازی مطالب این کتاب همکاری کردند و همچنین پژوهشگران و معمارانی که از مطالعات موضوعی آنان استفاده شده، تشکر می‌کنم.

خانم مهندس ریحانه رفیعی؛

خانم مهندس زهرا دانشگرنژاد؛

آقای دکتر مجتبی ثابت‌فرد؛

خانم مهندس مریم پورذکریا؛

خانم مهندس فاطمه ملازاده؛

خانم مهندس هما پرمون؛

خانم مهندس رقیه صفری؛

خانم مهندس ترانه صابری ناصری؛

آقای مهندس عبدالرضا نصیری اصل؛

در پایان آرزوی پیشرفت روزافزون را در مدارج بالاتر از خداوند منان برای عزیزان خواستارم.

تصویر روی جلد

گنبد الله الله پس از فوت شیخ صفی‌الدین به سال ۷۳۵ هـ-ق به دستور شیخ صدرالدین موسی در مدت ده سال ساخته شد (صفری، ۱۳۷۰: ۲۰۰). این تصویر که در سال ۱۳۹۶ توسط مؤلف گرفته شده است، نشان‌دهنده شروع فعالیت‌های مرمتی در این بخش از مجموعه مزار در این تاریخ است. این برج آرامگاهی شامل استوانه‌ای آجری است که روی پایه سنگی هشت‌ضلعی تقریباً به قطر ۶ متر قرار دارد (صفری، ۱۳۷۰) و بر فراز آن گنبدی نیم‌پیزی با نیم‌رخ به صورت نعل اسب نوک‌دار قرار گرفته و قسمت اعظم جداره برج با طرح‌های هشت‌گوش کاشی آبی در متن آجر سرخ‌رنگ به شکل کلمه «الله» تزئین شده است. دیواره‌های داخلی مقبره تا ارتفاع ۲/۳۰ متر با ازاره‌های چوبی پوشیده شده و پرده‌های کرباسی منقش به طرح‌های اسلیمی درهم‌بافته دوران صفوی به دیوار می‌خکوب شده است. در حقیقت برج آرامگاهی بنایی جدا و آزاد بوده که بعدها قندیل‌خانه یا شاه‌نشین با زاویه حاجی سام به آن متصل شده است. معمار بنا عوض‌ابن محمد است (رضازاده اردبیلی، ۱۳۷۴: ۶۵۰). در این گنبدخانه قبور شیخ صفی‌الدین، سلطان حیدر، شیخ ابراهیم معروف به «شیخ شاه» و شیخ صدرالدین موسی قرار دارد (جامعی، ۱۳۷۴: ۸۹-۸۷ و ۸۱).

تصویر پشت جلد

تصویر به‌کاررفته، در سال ۱۳۹۶ توسط مؤلف در بازدید از مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین گرفته شده است. در کنار ورودی دارالحفاظ کتیبه مربوط به شاه‌طهماسب است که تنها کتیبه مشهور صفوی است. رواق دارالحفاظ یا قندیل‌خانه پس از ساخت گنبد الله الله و به دستور شیخ صدرالدین حدود سال‌های ۷۴۵ تا ۷۶۵ هـ-ق در تکمیل زاویه حاجی سام (شاه‌نشین) می‌دانند. این بنا که طول آن ۱۱/۵ متر و عرض آن ۶ متر است با ایوان‌های مضاعف دو طبقه، با دو پله مرمرین و نرده فلزی نقره‌کوب از شاه‌نشین مجلل جدا می‌شود. در گذشته سقف نیم‌گنبد (طاق گهواره‌ای) بوده است و تصویر قالی معروف اردبیل که فضای دارالحفاظ را مفروش کرده، روی آن نقاشی شده بود. قالی معروف اردبیل که به دستور شاه‌طهماسب به تاریخ ۹۴۶ بافته شده بود و به طول ۱۱/۳۸ متر و عرض ۵/۳۴ متر دارالحفاظ را می‌پوشانید، در همان سال‌های خرابی سقف، به دست تاجری تبریزی روانه خارج از کشور می‌شود و فعلاً در موزه آلبرت هال لندن است. این فرش تاریخ و امضا دارد و به‌دست مقصود کاشانی بافته شده است (رضازاده اردبیلی، ۱۳۷۴: ۶۵۴) در قسمت داخلی دالان ورودی این قسمت روی دیوار کاشی‌کاری مزین به نقش دو طاووس متقارن وجود دارد. این مجموعه به صورت یکپارچه و پس از تخریب سردر اصلی مجموعه مزار که در سال ۱۳۲۱ به دستور فرماندار شهر اتفاق افتاد، به قسمت مذکور انتقال یافت و روی دیوار نصب شد. طبق مقاله مؤلف با عنوان «تأثیر تفکر طریقت بر شکل‌گیری مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی» که در نشریه هنرهای زیبا در سال ۱۳۹۰ به چاپ رسیده، مراحل هفتگانه سلسله‌مراتب این مجموعه تشریح شده است. مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین در قسمت سردر اصلی و مقام اول با طاووس شروع می‌شود و در قسمت ورودی و مقام هفتم به پر طاووس ختم می‌شود.

تصویر ۲-۰: نقش پر طاووس، سردر ورودی مقبره، عکس: کمال روحی (Fars News)

تصویر ۱-۰: نقش طاووس، سردر اصلی پیش از تخریب (رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰: ۳۶).

مقدمه

سپاس خداوند عزوجل را که فرصتی مهیا شد تا پس از سال‌ها تدریس در دانشگاه تهران و دانشگاه‌های معتبر ایران که همواره با تحقیق، پژوهش و بررسی همراه بوده است، بتوانم مطالعات و پژوهش‌های خود را به صورت کتابی دیگر تألیف کنم. کتاب پیش‌رو، دو مبحث مرمت و معماری را دربرمی‌گیرد. با توجه به تخصص اینجانب، همواره در زمینه مرمت و معماری آثار تاریخی نیاز به وجود الگویی دربرگیرنده این دو رشته را احساس می‌کردم. کشور ایران با آمار ۲۳ اثر که ثبت جهانی شده و ۴۷ اثر نامزد ثبت جهانی، همچنین بیش از ده هزار اثر ثبت ملی شده و صدها اثر در فهرست ثبت ملی دارای ظرفیتی بالا برای انجام پژوهش در زمینه معماری و مرمت است. در این کتاب تنها به تعداد اندکی از این گنجینه پرداخته شده است. به این دلیل بر این باور استوار هستم تمامی عزیزیانی که به نوعی با میراث فرهنگی در ارتباط‌اند، باید به صورت کامل با روند ساخت هر اثر در بستر شهر، نحوه برخورد‌های مرمتی در گذشته و حال آشنا شوند. حصول شناخت عمیق در وهله اول سبب به وجود آمدن حس تعلق خاطر به آثار و تاریخ کشور و پس از آن ایجاد بستری مناسب برای حفظ و نگهداری علمی از این آثار خواهد شد. در برخورد با این آثار چه در زمینه شناخت دقیق و چه در زمینه مرمت آنها گروه‌های متخصص به صورت جداگانه و منفک به فعالیت می‌پردازند و این عدم انسجام در مواردی سبب بروز صدماتی جبران‌ناپذیر می‌شود. در هیچ منبعی به بسط تمام موارد مربوط به یک اثر از جمله: معرفی اثر، تاریخ، معرفی فضا، ویژگی‌های خاص، سلسله‌مراتب ساختمانی و مرمت‌های انجام‌شده در بستر شهر پرداخته نشده است. نخستین جرقه‌ها برای تألیف این کتاب به زمان دانشجویی اینجانب و در انجام پایان‌نامه دوره دکتری معماری در دانشگاه پلی‌تکنیک تورینو به راهنمایی آقای «پروفیسور آندارا برونو» و در ادامه در طول دوره تخصصی خود در دانشگاه رم زیر نظر استادان برجسته آقایان «د آنجلیس دوسات»، «رناتو بونلی» و «اویزینو گالدیری» که رحمت الهی بر آنان باد، هنگامی که به صورت تخصصی روی «طراحی گنبد جنت‌سرای مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی» پژوهش می‌کردم به ذهنم رسید. در فرآیند تحقیق به بررسی دقیق شهر اردبیل از دیدگاه تاریخی - کالبدی و نحوه برخورد ساکنان در طول سال‌ها در مواجهه با اتفاق‌های تاریخی با استناد به منابع معتبر، جهانگردان و سفرنامه‌نویسان پرداختم.

پس از آن بنای مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی را در طول تاریخ، از دیدگاه مرمت‌های انجام‌شده، نحوه مواجهه بنا با فضاهای کاربردی - عملکردی پیرامون اثر بررسی کردم. پس از بازگشت به ایران، با شناخت دقیق مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین، به علت نابسامانی معماری اطراف و دخل و تصرف‌های خارج از اصول در طول زمان نسبت به اسناد دقیق موجود از دوره صفویه که چهره نامطلوبی در حرم درجه یک این اثر ایجاد شده بود، این موضوع موجبات طراحی حریم اطراف مجموعه را لازم می‌ساخت. با توجه به تجربیات حاصله و به دعوت میراث فرهنگی کل کشور از اینجانب، طراحی مجموعه در هفت نوبت انجام شد و با توجه به ضوابط مطرح‌شده از جانب میراث فرهنگی کشور، آخرین طراحی در تاریخ ۱۶ مرداد سال ۱۳۷۸ پس از مصوب شدن آن در میراث فرهنگی کشور در کمیسیون ماده پنج استان نیز تصویب شد و به اجرا درآمد. این موضوع افزون بر اینکه مشکلاتی به آثار معماری با ارزش وارد نکرد، موجبات هموار شدن راه ثبت جهانی این بنا را فراهم کرد و مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین در سال ۲۰۱۰ میلادی در سی‌وچهارمین دوره اجلاس یونسکو با شماره ۱۳۴۵ به ثبت رسید. در زمستان ۱۳۹۱ مقاله‌ای در این باره (روش‌های مدیریت طراحی در جوار آثار مذهبی) در فصلنامه علمی و پژوهشی در زمینه پژوهش‌های نظری هنر (منظر، معماری، شهرسازی و تجسمی)، باغ نظر، سال نهم، شماره ۲۳ به چاپ رسید که شرح کاملی از مراحل طراحی در آن ارائه شده است. پس از آن در طول دوران تدریس، تصمیمی اتخاذ کردم مبنی بر هدفمندسازی پروژه‌ها در دروس تخصصی. در این دروس طبق سرفصل‌های آموزشی دانشجویان ملزم

به ارائه پروژه‌های تحقیقاتی هستند، به همین دلیل برای برجسته‌سازی موارد ممتاز که در گذشته از آنها غفلت شده، روشی در نظر گرفتم.

با این روش آثار معماری ارزشمند ایران توسط دانشجویان در غالب پروژه‌های دانشجویی در دانشکده هنرهای زیبا و دانشگاه‌های دیگر مطالعه شد. برنامه‌ها و ارزش‌گذاری‌ها توسط اینجانب به دانشجویان ارائه می‌شد، این روند با بررسی کارها در طول ترم تحصیلی به صورت هفته‌ای ادامه می‌یافت. در پایان هر ترم دانشجویان پروژه‌های خود را در قالب مطالعاتی در اندازه A3 ارائه می‌دادند. در کنار این پروژه‌ها، خلاصه کاری نیز همراه بود. در برخی موارد، آزاد گذاشتن بیش از حد دانشجویان در خلاصه کاری نهایی مانع از ادامه صحیح روند کار می‌شد. تعداد زیادی از دانشجویان در پژوهش‌های خود به ترسیم کروکی دستی، راندو و ماکت‌های کلی بنا می‌پرداختند یا در برخی موارد جزئیات قسمتی از بنا را ارائه می‌دادند که تصاویر این کروکی‌ها در نوشتار پیش رو آورده شده است. در طول این مطالعه پیش از رسیدن به خود اثر ارزشمند با توجه به روش به دست آمده به بررسی خاستگاه اثر پرداخته شده است، این موضوع براساس مؤلفه‌های مشخص شده برای دانشجو از طرف اینجانب راهنمایی می‌شد. شهری که اثر هنری و معماری متعلق به آن بود از جوانب بسیار باید محور توجه قرار می‌گرفت، زیرا هر شهر در عین واقعیت، از حقیقت و ذهنیتی نشان داشت که در ورای چهره ظاهری آن رخ پنهان کرده بود. در دهه‌های اخیر، از سوی اندیشمندان جغرافیا، جامعه‌شناسی، اقتصاد، جمعیت‌شناسی و برخی علوم دیگر، تعاریف متعددی از شهر ارائه شده است. جغرافی‌دانان، شهر را منظره‌ای مصنوعی از خیابان‌ها، ساختمان‌ها، دستگاه‌ها و بناهایی می‌دانند که زندگی شهری را امکان‌پذیر می‌سازد. مورخان، شهر را با توجه به قدمت آن و مطالعه پدیده تجمع انسان‌ها تعریف می‌کنند و از نظر اقتصاددانان، شهر به جایی اطلاق می‌شود که معیشت غالب ساکنان آن، بر پایه کشاورزی نباشد. جمعیت‌شناسان نیز تعداد جمعیت یک نقطه را ملاک شهری بودن آن نقطه می‌دانند. اندیشمندان طراحی شهری، شهر را مجموعه پیچیده سازمان‌یافته‌ای می‌دانند که از سه مؤلفه اصلی کالبد، تصورات و فعالیت تشکیل شده که پیوسته در حال تغییر و تحول است.

شهرشناسان شهر را محلی می‌دانند که بشر دست از زمین می‌کشد و فکر کردن را آغاز می‌کند. بسیاری از مورخان غربی و شرقی پیشرفت در تولید، اقتصاد و کشاورزی را عامل اصلی پیدایش شهرهای نخستین می‌دانند (توسلی، ۱۳۷۹). شکل شهرهای خاورمیانه و شمال آفریقا در اروپا برای نخستین بار در دهه‌های آغازین قرن بیستم به صورت علمی مطالعه شد (فلاح، ۱۳۹۰). با توجه به تعاریف فوق برای درک بهتر میراث فرهنگی باید ابتدا به ریشه‌های آن توجه کرد. برای بررسی هر شهر نیازمند منابع دسته اول هستیم. به طور مشخص در رابطه با برخی شهرها به دلیل سابقه تاریخی درخشان شهر، با منابع بسیار مواجه می‌شدیم و در رابطه با برخی دیگر از شهرها منابع بسیار اندک بود. با وجود تمامی این موارد، کار روی شهرها در طول این سال‌ها به صورت پیوسته انجام گرفته که ماحصل چند شهر در این کتاب آمده است.

این بررسی با وجه تسمیه هر شهر آغاز می‌شود. قطعاً دانستن سایر نام‌های شهر در گذشته یا اطلاع از دلایل این نام‌گذاری و همچنین ریشه‌یابی نام هر شهر، برای پژوهشگران عزیزی که در آینده این کتاب را مطالعه می‌کنند خالی از لطف نخواهد بود و در برخی موارد راه‌گشا است. در زمینه وجه تسمیه تلاش بر این بوده است که از مؤثرترین منابع استفاده شود.

پس از وجه تسمیه که قسمتی از تاریخ و زبان مردمان آن شهر را به نمایش می‌کشد، در گام بعدی تاریخ شهر اهمیت فراوانی دارد. تاریخ هر شهر شامل مجموعه‌ای از فراز و نشیب‌هایی است که مردمان هر شهر در طول تاریخ متحمل شده‌اند. در این نوشتار سعی شده است با استفاده از اسناد معتبر، تاریخ شهر در ادوار مختلف بررسی و تصاویر، طراحی‌ها و نقشه‌های قدیمی از شهر، به مطالعه‌کنندگان عزیز ارائه شود. همچنین مجموعه‌ای از نقشه‌های تاریخی و اسناد معتبر به صورت یکپارچه در این مجلد جمع‌آوری

شده است. در برخی موارد با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده، کروکی‌های دستی از روند رشد شهر در طول تاریخ ارائه و پس از آن به تاریخ شهر در دوران معاصر پرداخته شده است. غالباً از تصاویر سازمان نقشه‌برداری ایران و تصاویر تهیه‌شده از «کتاب از آسمان ایران» توسط «جاسم غضبانپور» استفاده شده است.

پس از تاریخ شهر، جغرافیای شهر در مرحله دوم اهمیت قرار می‌گیرد. قدر مسلم وضعیت جغرافیایی شهر در شیوه معماری هر شهر تأثیر مستقیم دارد. اقلیم از عوامل مؤثر در معماری است، این مبحث در معماری سنتی به دلیل نبود سامانه‌های پویا تأثیر بسزایی داشته، در نتیجه آثار برج مانده از معماری گذشته مؤلفه‌هایی از معماری همساز با اقلیم دارد. برای درک بهتر شرایط محیطی نیازمند اطلاع از شرایط اقلیمی هر شهر هستیم. در این کتاب مهم‌ترین مؤلفه‌های اقلیمی از جمله: دما، روزهای یخبندان، بارندگی، بادهای غالب و... بررسی شده است.

حسن ختام این بخش ارائه جدولی است شامل اتفاقات تاریخی مهم از هر شهر. این جدول به صورت تیتروار به وقایع تاریخی می‌پردازد. این وقایع شامل مطالعات جمعیتی، اقتصادی، فرهنگی، مدیریتی، انقلاب یا اختلاف مذهبی، شورش‌ها یا جنگ‌های داخلی و حملات خارجی، حوادث طبیعی از قبیل سیل، زلزله... شیوع بیماری‌های واگیردار، انتخاب شهر به‌عنوان پایتخت، استقلال شهر، ساخت‌وسازهای مهم و... است.

پس از بررسی شهر نوبت به خود اثر تاریخی می‌رسد. در مورد برخی آثار که شهرت بیشتری دارند منابع بسیار زیادی موجود بود. در رابطه با هر اثر هنری به صورت جداگانه روی تمامی موارد مربوط به اثر کار شده است. کتاب پیش رو شامل سال‌ها و بارها تحقیق و پژوهش است. در بخش بررسی ابنیه، معرفی اثر نخستین بخش است، این بخش اطلاعاتی از قبیل ثبت ملی و جهانی اثر را ارائه می‌دهد. در معرفی اثر به‌طور اجمالی مراحل شناخت اثر یا توضیحاتی درباره اهمیت اثر، گمانه‌زنی‌های نحوه و دلایل ساخت ارائه شده است. در مواردی از متون سفرنامه‌ها که در آن به شرح اثر اهتمام ورزیده شده استفاده شده است. در این بخش با ارائه موقعیت بنا در قدیمی‌ترین نقشه موجود و تصویر هوایی از سازمان نقشه‌برداری، افزون بر مکان‌یابی اثر، به تغییرات پیرامون بنا نیز اشراف می‌یابد.

پس از این بخش، وجه تسمیه بنا در درجه دوم اهمیت قرار دارد. در این بخش مانند قسمت پژوهش در شهر، به موارد نام‌گذاری یا تغییر نام اثر در طول تاریخ پرداخته شده است. پس از وجه تسمیه، ریز فضاهای هر اثر معرفی شده است. معرفی فضا شامل تمامی فضاهای یک اثر می‌شود و دارای تصاویری از گذشته و حال فضا است. همچنین در این قسمت پلان‌ها، مقاطع، نماها، تصاویر سه‌بعدی، کروکی‌های دستی، راندها و ماکت‌های ارائه‌شده توسط دانشجویان در قالب تصاویری با منابع آورده شده است. در ارائه مدارک و نقشه‌های اثر معماری سعی بر آن بوده که از نقشه‌های دقیق و مورد تأیید استفاده شود. در قسمت تاریخ اثر بنیان و سازندگان و کتیبه‌های تاریخ‌دار بنا تشریح شده است. ویژگی خاص اثر از مواردی است که در این سال‌ها به صورت بسیار دقیق روی آن پژوهش کرده‌ایم. هر اثر، بنا به شرایط و دلایل ساخت خود ویژگی‌هایی دارد که در سایر آثار دیده نمی‌شود. این ویژگی‌ها زمینه‌ساز درخشش هر اثر می‌شود. در این بخش با معرفی مصور ویژگی‌ها، موجبات درک بصری بهتر برای مطالعه‌کنندگان در مرمت‌ها به وجود آمده است، هرچند این ویژگی‌ها در این مجلد ذکر شده، با این حال امید است در این موارد متخصصان هر فن به صورت جداگانه روی موارد آن در فرصت‌های مناسب مطالعه کنند.

نقطه عطف کار بررسی روند ساخت هر بنا در طول تاریخ است. در این مکتوب با استفاده از مدارک موجود تاریخ شروع و اتمام بنا تعیین شده است. در برخی آثار که به صورت یک مرتبه ساخته شده، جدولی با عنوان جدول مرمت‌های انجام‌شده تدوین شده است. در این جدول نام فضا، تاریخ ساخت، بنیان‌گذار و مرمت‌های انجام‌شده ارائه می‌شود. در مقابل هر نام فضا، بانی یا سازنده، تاریخ

ساخت و فهرست مهم‌ترین مرمت‌ها در طول تاریخ ارائه می‌شود. در گذشته در برخی موارد متخصصانی نظیر آقای «پروفسور پوپ» و آقای «آندره گدار» دوره‌های آثار معماری را با نام دوره حکومت‌های حاکم بر منطقه معرفی کرده‌اند، اما فواصل زمانی چند صد ساله است، در نتیجه از دیدگاه پژوهشی به بازنگری و دقت نیاز دارد.

در این نوشتار تاریخ دقیق شروع ساختمان و اتمام آن با استناد به مدارک مؤثق معرفی شده است، حتی اگر قسمتی از تاریخ آن در حین مطالعه موجود نبود، خالی گذاشته شده تا در صورت دستیابی به آن در چاپ‌های بعدی ملحق شود. در مواردی که بنا به صورت یک مرتبه ساخته نشده و در فواصل زمانی مختلف احداث شده، جدول سلسله‌مراتب ساختمان با مؤلفه‌های نام فضا، راهنمای هاشور، تاریخ ساخت، بنیان‌گذار و مرمت‌های انجام‌شده ارائه می‌شود. در این موارد بلافاصله پس از جدول، در اکثر موارد پلانی از سلسله‌مراتب ساختمانی که مزین به هاشورهایی از پررنگ به کم‌رنگ است براساس تقدم و تأخر ساخت بنا معرفی می‌شود. به دلیل محدودیت در مقیاس کوچک و سایز A4 کتاب که امکان مشاهده دقیق آن میسر نمی‌شد، از ارائه سلسله‌مراتب به صورت مقطع منصرف شدیم، اما در برخی موارد خاص که بنا روی هم و در طبقات ساخته شده بود، به جای پلان، در برش سلسله‌مراتب ساختمانی ارائه و هاشورها در کنار هر پلان به‌عنوان راهنما قرار داده شده است. در این جدول همچنین مهم‌ترین مرمت‌ها به همراه نام اجراکنندگان آن از ابتدا تا امروز در هر بخش قرار می‌گیرد.

نکته قابل ذکر در زمینه مرمت‌های آورده‌شده، پایداری اینجانب برای ارائه تمامی دوره‌های مرمتی در آثار بود، اما این موضوع با مشکل عدم مستند بودن اسناد به صورت مدون در میراث فرهنگی و همچنین عدم ارائه اطلاعات مرمتی موجود به دانشجویان از طریق میراث فرهنگی روبه‌رو می‌شد. این مسائل سبب کند شدن روند کار و ایجاد اختلال در ارائه جزئیات مرمتی پژوهش شد. با وجود این تلاش بر آن بود تا منابع موردنظر به همراه تصاویر تأمین شود. در برخی موارد دخالت‌های مرمتی به صورت ترسیم فنی ارائه شده، همچنین مرمت‌های شاخص انجام‌شده به همراه تصاویر در انتهای هر بخش برای تکمیل آمده است.

این کتاب شامل پنج فصل است:

فصل اول

در این فصل طبق اطلاعات بالا شهر اردبیل و پس از آن مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی بررسی می‌شود.

فصل دوم

ابتدا شهر اصفهان و پس از آن به ترتیب پژوهش در باب بناهای توحیدخانه، سی‌وسه پل (الله‌وردی‌خان)، عمارت چهلستون، عمارت عالی‌قاپو، عمارت هشت بهشت، مسجد امام اصفهان، مسجد شیخ لطف‌الله و منارجنبان پرداخته شده است.

فصل سوم

شهر ارومیه و مسجد جامع ارومیه ارائه شده است.

فصل چهارم

این فصل شامل بررسی تهران و ابنیه کاخ گلستان و مسجد سپهسالار (شهید مطهری) است.

فصل پنجم

فصل پایانی کتاب به بررسی شهر سلطانیه و گنبد شاخص سلطانیه ساخته‌شده به دستور سلطان محمد خدابنده می‌پردازد.

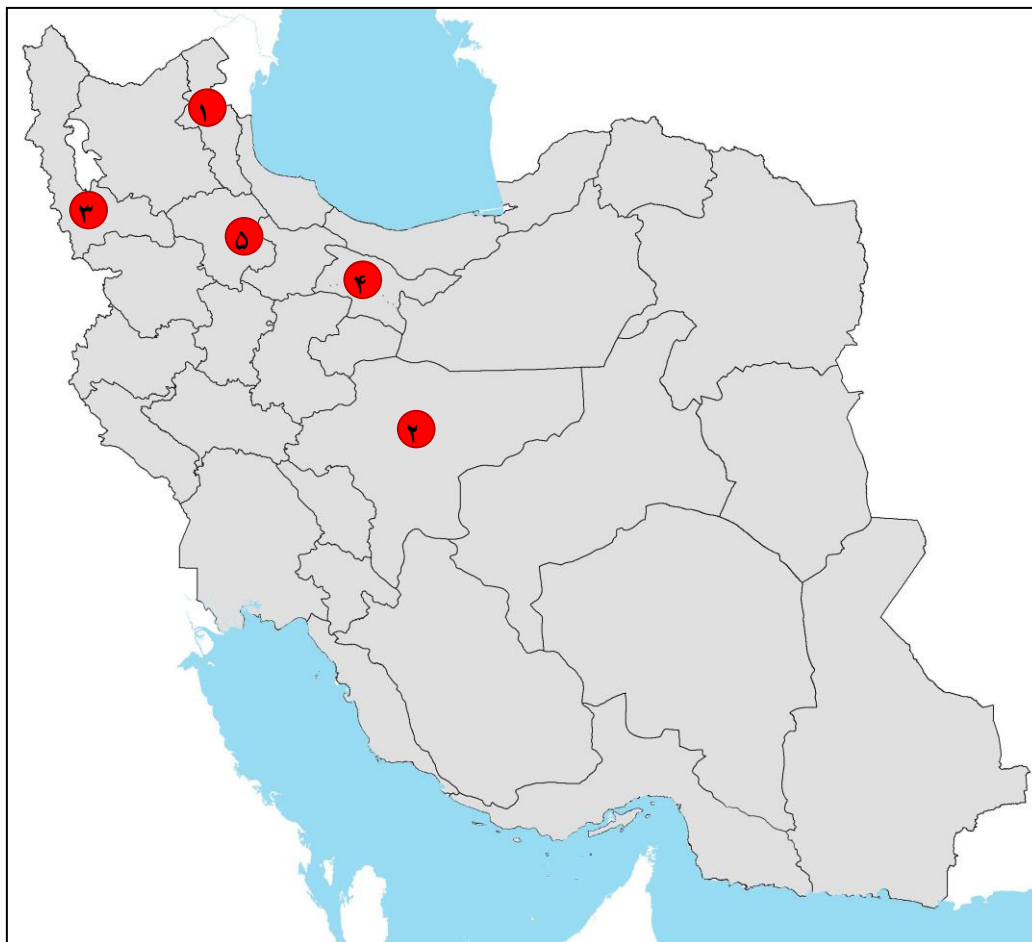
مجتبی رضازاده اردبیلی

نوزدهم اسفندماه هزار و سیصد و نود و هفت

فهرست عناوین:

۱- اردبیل	۲-۶- مسجد امام
۱-۱- مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی	۲-۷- مسجد شیخ لطف‌الله
۲- اصفهان	۲-۸- منارجنبان
۱-۲- توحیدخانه	۳- ارومیه
۲-۲- سی‌وسه پل (الله‌وردی‌خان)	۳-۱- مسجد جامع ارومیه
۲-۳- عمارت چهلستون	۴- تهران
۲-۴- عمارت عالی‌قاپو	۴-۱- کاخ گلستان
۲-۵- عمارت هشت بهشت	۴-۲- مسجد سپهسالار (شهید مطهری)
	۵- سلطانیه
	۵-۱- گنبد سلطانه

تصویر ۳-۰: موقعیت شهرهای مورد پژوهش در کتاب حاضر در این نقشه ایران

• واژگان‌شناسی (شاهکار)

بن گذشته: شاهکار کردن.

بن حال: شاهکار کردن.

- شاهکار: (امر) کار بزرگ و نمایان، کاری که در آن هنرنمایی کرده باشند.

۱- کار بزرگ و نمایان؛

۲- (صفت) ممتاز؛ برتر؛ برجسته (فرهنگ فارسی معین).

- شاهکار: (اسم) «شهار»، کار بزرگ و نمایان؛

(صفت) ممتاز؛ برتر؛ برجسته (فرهنگ فارسی عمید).

- واژه‌های هم‌آوای شاهکار: (امرکب) شاکار، کار بزرگ. (برهان قاطع) کار بی‌مزد باشد که مردم را به زور بر آن دارند (فرهنگ

سروری).

(لغت‌نامه فارسی به عربی)

- شاهکار: اداء، مائرة، مفكرة

(لغت‌نامه فارسی به انگلیسی)

-Exploit: شاهکار، کردار، رفتار، کار برجسته

-Feat: شاهکار، کار برجسته، فتح نمایان، کار بزرگ

-Magnum opus: شاهکار، کار بزرگ، مهم‌ترین اثر ادبی

-Masterpiece: شاهکار، کار استادانه، کار بی‌نظیر

-Master stroke: استادی، شاهکار، نازک‌کاری هنری، هنر، هنرنمایی

- Masterwork: شاهکار، کار مهم

-Performance: کارایی، انجام، اجرا، نمایش، ایفا، شاهکار

-Architectural Masterpieces: شاهکارهای معماری